

УДК 336.71

Рудан В.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДЕПОЗИТНОЇ БАЗИ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЛІКВІДНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Проаналізовано сучасні тенденції формування депозитної бази вітчизняних комерційних банків та визначено її вплив на ліквідність банківської системи. Виокремлено основні фактори негативного впливу на депозитну базу банків. Запропоновано практичні підходи до вдосконалення роботи банку в сфері залучення коштів на депозитні рахунки.

Ключові слова: банк, ліквідність, депозит, депозитна база, репутаційний ризик, фінансова грамотність, інформаційна політика.

Нестабільність фінансових ринків, низький рівень доходів населення, збитковість підприємств породжують необхідність детального моніторингу й аналізу сучасних тенденцій формування депозитної бази вітчизняних банків як нині найдоступнішого джерела поповнення ліквідності та створення умов для повноцінного відновлення кредитування економіки. Тому актуальним є питання підвищення ефективності практичних підходів до формування депозитної бази банків, що потребує визначення факторів впливу на стан депозитної бази банків, розроблення заходів щодо збільшення терміновості й стабільності депозитів, підвищення довіри до банківських установ тощо.

Проблемам формування депозитної бази комерційних банків присвятили праці такі провідні вітчизняні вчені та практики, як А. Вожжов, О. Дзюблюк, В. Лютий, М. Міщенко, Д. Олійник, О. Савлук та ін. Однак, невирішеними частинами проблеми є те, що зазначені економісти, розглядаючи проблеми формування депозитної бази вітчизняних банків, недостатньо уваги приділяють управлінню ліквідністю, визначенню факторів негативного впливу на динаміку залучення депозитів, випускають із виду важливість впливу репутаційного ризику на депозитну базу банків тощо.

Тому метою даної статті є аналіз сучасних тенденцій формування депозитної бази як основного джерела ліквідності вітчизняних банків, визначення факторів негативного впливу на динаміку залучення депозитів, розроблення теоретико-практичних рекомендацій щодо вдосконалення роботи банку в сфері залучення депозитних коштів.

Порівняно стабільний розвиток вітчизняної економіки у 2005 – першій половині 2008 р. супроводжувався зростанням ВВП (2,2 раза), підвищенням заробітної плати (2,3 раза) та зростанням доходів населення (2,2 раза), що, своєю чергою, викликало стрімке зростання депозитної бази вітчизняних банків (3 рази). Така ситуація сприяла і розвитку кредитування, що внаслідок недостатньо виважених дій Національного банку України у сфері контролю за зростанням кредитного портфеля вітчизняних банків і станом його якості, а також банків у сфері оцінки кредитоспроможності позичальників й управління кредитним ризиком призвело до «кредитного буму», і, як наслідок, викликало необхідність нарощення зовнішніх запозичень (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка зовнішніх запозичень вітчизняних банків у 2005–2010 рр.

(Розраховано за даними НБУ [4]).

Однак унаслідок світової фінансово-економічної кризи відсоткова ставка за зовнішніми запозиченнями навіть для великих вітчизняних банків підвищилася в середньому на 150–200 пунктів, спред за казначейськими облігаціями США для позичальників із країн із рейтингом ВВ, до яких належить переважна більшість провідних українських банків, підвищився до 3,5% [3, 10]. Також варто додати, що ринок цінних паперів, який є вагомим постачальником фінансових ресурсів для комерційних банків розвинених країн, в Україні не розвинений, а це, своєю чергою, обмежує коло потенційних джерел залучення коштів. Таким чином, саме депозити стали найголовнішим джерелом поповнення ліквідності вітчизняних банків, про що свідчить частка депозитів у банківських пасивах (табл. 1).

Проте наприкінці 2008 р. під впливом кризових явищ в Україні й унаслідок «ефекту доміно», що спричинили проблеми в діяльності Промінвестбанку, вітчизняна банківська система зіткнулася з різким відтоком депозитів, після чого депозитна база банків трансформувалася в короткотермінову, що, своєю чергою, стало однією з причин кризи ліквідності банківського сектору. Так, від 33 до 37% депозитної бази банків становлять кошти «на вимогу», що не лише ускладнює планування ліквідності, а й зменшує можливості банків надавати довготермінові кредити, адже «кошти на вимогу» є найбільш непередбачуваними та мінливими. Крім цього, «кошти до 1 року» за 3 роки зросли від 20,26% до 32,04% (у 2009 р. до 41,41%) депозитної бази банків. Таким чином, «кошти на вимогу» і «кошти до 1 року» становлять на 1. 01. 2011 р. 68,64% депозитної бази банків (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка зміни обсягів депозитної бази вітчизняних банків
упродовж 2005–2010 рр.**

Показник	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Обсяг депозитів, усього, млрд. грн.	134 754	185 917	283 875	359 740	334 953	416 650
в т. ч. за термінами:						
на вимогу	50 634	62 557	93 404	170 589	119 793	152 477
до 1 року	32 922	42 762	60 618	92 912	135 357	133 499
від 1 року до 2 років	51 198	80 598	106 222	122 344	60 425	106 718
більше 2 років	–	–	23 630	36 897	19 378	23 956
Частка депозитів домашніх господарств у загальному обсязі депозитів	55,5	58,6	58,9	60,6	63,9	66,1
Частка депозитів у банківських пасивах, %	55,2	54,6	47,6	39,0	37,6	44,1

Розраховано за даними НБУ [4].

Крім цього, на ліквідність банківської системи надзвичайно впливає те, що частка депозитів домашніх господарств, які є найбільш схильними до раптового вилучення з банківської системи, становлять 55–66% від загального обсягу депозитів. У даному випадку важливим є забезпечення високої репутації і надійності банківської установи задля утримання необхідного рівня довіри з боку населення, а також суб'єктів вітчизняного й зарубіжного бізнесу.

Серед причин, що призвели до відтоку депозитів із банківських установ наприкінці 2008 – на початку 2009 р. слід виділити такі:

- ✓ **негативний інформаційний фон.** У період кризи вітчизняні банки виявилася неготовими до випробування в жорстких умовах інформаційного пресингу українських засобів масової інформації (далі ЗМІ) і втратили свої позиції в рейтингах довіри громадськості. Так, за даними Центру Разумкова, рівень недовіри населення до банківської системи на початку 2009 р. становив 89% [9], а це, своєю чергою, спричинило відтік депозитів із банківської системи, за різними оцінками близько 80 млрд. грн., що суттєво підірвало ліквідність комерційних банків. Унаслідок поширення негативної інформації у ЗМІ банки зіткнулися з найсуттєвішим ризиком у період кризи – ризиком втрати репутації;
- ✓ **недосконалість інформаційної політики НБУ та Уряду.** В період наростання в суспільстві панічних настроїв із боку НБУ та Уряду не було вжито заходів щодо спростування недостовірних та перебільшених чуток про можливий крах банківської системи, які активно висвітлювали вітчизняні ЗМІ;
- ✓ **політична нестабільність.** Невизначеність та несвоєчасність у сфері застосування антикризових заходів, прийняття відповідних нормативно-правових актів, відсутність політичної єдності тільки поглиблювали паніку в суспільстві.

Отже, вітчизняним банкам необхідно вжити низку заходів, спрямованих на забезпечення стабільності та довготерміновості депозитної бази з метою забезпечення необхідного рівня ліквідності.

Одним із головних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи банку в сфері залучення депозитів, є, на наш погляд, підвищення ефективності управління репутаційним ризиком, тобто ризиком погіршення ділової репутації кредитної організації.

Виникнення репутаційного ризику пов'язане, насамперед, із опублікуванням у ЗМІ повідомлень, що можуть негативно вплинути на ділову репутацію банку і викликати такі негативні для розвитку бізнесу банку події, як відтік ресурсів клієнтів, закриття (призупинення) лімітів на міжбанківському ринку, відсутність укладених угод на фінансових ринках, труднощі з розміщенням цінних паперів банку на фінансових ринках та інші подібні події.

До числа повідомлень друкованих (газети, журнали, інша інформація на паперових носіях) та електронних (телебачення, радіо, Інтернет, SMS і аналогічні повідомлення) ЗМІ, що несуть істотний репутаційний ризик, належать матеріали: про погане управління; невиконання зобов'язань за договорами; проблеми з ліквідністю; низьку якість внутрішнього контролю; конфлікти серед учасників та / або вищого керівництва банку; порушення законодавства України в частині протидії легалізації грошових ко-

штів, отриманих злочинним шляхом; порушення податкового законодавства України і загрозу відповідних санкцій із боку податкових органів; наявність проблем у великого клієнта або контрагента тощо [6, 50].

Тому з метою мінімізації загроз виникнення репутаційного ризику, що суттєво впливає на рівень ліквідності банку та динаміку залучення/відтоку депозитів, на наш погляд, кожен комерційний банк повинен мати необхідний документ, що чітко регламентує процедури управління репутаційним ризиком, зокрема визначає профільний структурний підрозділ банку та відповідних працівників, які повинні займатися щоденним моніторингом ЗМІ, а також стежити за дотриманням нормативних актів НБУ, перебігом управлінських й операційних процесів банку, порушення яких можуть створювати передумови для виникнення негативного інформаційного фону.

Дії відповідних підрозділів банку (аналітичного, ризик-менеджменту, служби внутрішнього контролю та підрозділу зі зв'язків із громадськістю) та їхніх працівників мали бути чітко регламентовані й прописані у плані дій на випадок виникнення непередбачуваних подій (кризи ліквідності). У разі виявлення недостовірної та перебільшеної інформації про банк у ЗМІ в найкоротший термін (до години) керівництво банку разом із керівниками підрозділів, що займаються управлінням і моніторингом репутаційного ризику, має провести нараду та прийняти відповідні рішення щодо спростування чи роз'яснення такої інформації. В цьому аспекті важливою є тісна співпраця банку зі ЗМІ у сфері розкриття інформації, що дасть змогу оперативно відреагувати на поширення негативного інформаційного фону про банк. Окрім ЗМІ, керівництво банку має організувати ефективну роботу офіційного Інтернет-сайту банку шляхом періодичної публікації відеорелізів керівництва банку, роз'яснювальних статей та інформаційних матеріалів про діяльність банку, а також надання можливості зворотнього зв'язку клієнтів із банківськими консультантами в режимі онлайн.

Чітка і виважена інформаційна політика банку та ефективне управління репутаційним ризиком є запорукою залучення депозитів населення і юридичних осіб за стабільних умов функціонування банку, а також мінімізації їх відтоку в умовах нестабільності фінансових ринків.

Репутаційний ризик також властивий і НБУ як регуляторів діяльності банківської системи, оскільки погіршення його репутації також є передумовою виникнення недовіри не лише з боку населення до банків, а й банків один до одного. Тому, як і комерційні банки, Національний банк України повинен розробляти чітку інформаційну політику, де головним девізом має бути «один банк – один голос», маємо на увазі те, що як Голова НБУ та члени Правління, так і голова Ради НБУ й члени Ради повинні

давати узгоджені коментарі у випадку виникнення інформаційних та інших загроз для НБУ, окремого комерційного банку і банківської системи взагалі.

Наступний крок на шляху вдосконалення управління депозитною базою комерційних банків є розроблення плану залучення депозитів та детальний аналіз і прогнозування залишків коштів на рахунках «до запитання», що є наймінливішими, а з наростанням кризових явищ і паніки в суспільстві – непередбачуваними. Тому в даному випадку ефективність планування залучення депозитів та моніторингу «поведінки» депозитів «до запитання» залежить від розроблення стрес-сценаріїв розгортання подій у суспільно-економічному житті країни та в діяльності окремого комерційного банку, при чому, потрібно звернути увагу на те, що частка депозитів «до запитання» юридичних осіб становить 60–65%, а фізичних осіб – 20–27% від загального обсягу депозитів. Тому при розробленні стрес-сценаріїв та моніторингу розвитку вітчизняної економіки банкам необхідно звертати увагу на функціонування юридичних осіб, що є клієнтами банку, і на розвиток тих галузей економіки, в яких дані юридичні особи здійснюють свою діяльність.

Із метою врегулювання проблеми повернення банківських депозитів «на першу вимогу», а саме – для визначення конкретних термінів виконання банком зобов'язань щодо повернення вкладу та створення правових умов для зниження ризиків банку у разі дотермінового розірвання термінового депозитного договору НБУ виніс на обговорення питання повної заборони дотермінового зняття термінових вкладів. Запропоновано дозволити повернення вкладів тільки в термін, визначений договором, або у разі настання непередбачених ситуацій, що потребують від вкладника термінових грошових витрат (оплата лікування, відшкодування майнової шкоди, забезпечення захисту в суді тощо).

У разі звернення вкладника з вимогою про видачу вкладу до настання терміну, обумовленого договором термінового вкладу, банк здійснює виплату в термін до 30 днів із моменту звернення, а за договором вкладу на вимогу банк зобов'язаний видати вклад протягом трьох робочих днів із моменту звернення вкладника, крім вкладів, що юридичні особи зробили на інших умовах повернення, встановлених договором [8].

На наш погляд, такі ініціативи НБУ доцільні тільки у випадку загострення кризових явищ в економіці й наростання банківської практики, за нормальних умов функціонування економіки банки, роблячи такі кроки, нехтують економічним механізмом дотермінового розірвання депозитного договору, який полягає у суттєвому зниженні або анулюванні виплат процентів.

Тому, на наш погляд, затримка виплат депозитів «до запитання» до трьох робочих днів, а термінових – до 30 робочих днів призведе до відпливу депозитів із банківської системи у небанківські фінансово-кредитні установи, які пропонують звичайні умови депозитних вкладень; також незрозумілим є нарахування відсотків протягом тих днів, коли банк затримує виплату депозиту. Однак, зважаючи на те, що в Україні частка готівки в обігу становить 30,2% від сукупної грошової бази, у випадку збільшення інтенсивності вилучення населенням своїх термінових депозитів із банку, доцільно дозволити банкам виплачувати термінові депозити протягом трьох робочих днів після закінчення терміну депозиту. Протягом трьох робочих днів, на наш погляд, банк зможе вирішити питання з нестачею готівкових коштів для виплати депозитів готівкою. Більше того, НБУ необхідно зобов'язати банки створити готівкові резерви для наповнення кас банків і банкоматів готівкою у випадку загострення кризових явищ, а також на період кризи запровадити кредити рефінансування в готівковій формі.

Зважаючи на те, що левову частку депозитного портфеля вітчизняних банків займають депозити фізичних осіб, зусилля банків мають бути спрямовані на моніторинг й аналіз мотивів заощадження населення, яке володіє значними ресурсами, адже частка коштів поза банківською системою становить 176,2 млрд. грн. [2, 73].

Із метою мобілізації додаткових коштів населення банкам, на наш погляд, необхідно запроваджувати нові форми депозитів, зокрема такі, як pow-рахунки, supernow-рахунки, рахунки «зв'язаних коштів» та структуровані депозити.

Так, pow-рахунки поєднують у собі принципи зберігання і використання термінових вкладів та вкладів до запитання – тільки-но сума залишку перевищує певну величину, на неї починають нараховувати проценти. Для клієнтів pow-рахунки вигідні тим, що вони, як і вклади до запитання, дають змогу проводити розрахунки за допомогою документа, що є засобом платежу, а головне, pow-рахунки як і термінові вклади, дають право отримувати відповідний дохід. Окрім того, приватна особа може отримати кредит обсягом 50% від залишку на вкладі. Для банку pow-рахунки привабливі тим, що кошти на них зберігаються протягом точно визначеного часу і тому можуть бути використані для довготермінових вкладень.

Supernow-рахунки – це рахунки, на які нараховують дохід за плаваючою ставкою. Такі види банківських вкладів умовно складаються з двох частин: витратно-прибуткової та строково-накопичувальної. Первісно нагромаджена сума витратно-прибуткової частини вкладу через певний термін (найчастіше через місяць) автоматично переводиться у строково-накопичувальну, після чого на неї нараховують проценти. Нарховані за процентами кошти відразу ж повертаються до витратно-прибуткової час-

тини вкладу. Клієнт має право в будь-який час повністю або ж частково зняти нараховані за процентами кошти, а також додати на рахунок будь-яку суму. Певного визначеного числа кожного місяця всі незапитані вкладниками проценти та довнесені суми також переводять у витратно-накопичувальну частину вкладу.

Рахунки «зв'язаних коштів», що об'єднують в єдине ціле різні рахунки: виписування чеків; безкоштовне чекове обслуговування; надання кредитних карток клієнтам; скорочення процентних нарахувань за окремими видами споживчого кредиту тощо. За користування цим рахунком клієнт щомісяця сплачує незначну фіксовану плату. Крім того, банк може визначати обсяг середнього або мінімального вкладу, за який плата не береться [5, 191–192].

Структуровані депозити дають можливість надійно вкласти гроші й одночасно заробити більше, ніж у випадку традиційних депозитів. Наприкінці терміну вкладники отримують 100% від основної суми вкладу, але прибуток за депозитом залежить від того, як зростає або спадає один із світових біржових індексів, курс акцій або валютний курс, до яких прив'язаний прибуток за депозитом. Для тих, хто прагне отримати вищий прибуток і в той же час боїться можливих втрат, це оптимальний варіант, тому що втратити гроші неможливо. Найчастіше банки пропонують структуровані строкові депозити в рамках кампанії, і для кожної кампанії встановлюють термін депозиту, а також початкова та кінцева дата подання заявки. Зазвичай термін структурованих термінових депозитів становить від одного до трьох років, а мінімальна сума для такого виду вкладень – кілька сотень гривень, доларів або євро. Ці депозити не можна поповнювати. Структуровані вклади класифікують залежно від прив'язки до різних індексів і т. д. Значення індексу фіксують на початку і в кінці терміну. Якщо до кінця терміну це значення збільшиться, вкладники отримають частину від загального прибутку. Таким чином, потенційний дохід в період хорошого зростання може перевищити 20% [7, с. 44].

Окрім запровадження нових видів депозитів, банкам, НБУ та Уряду необхідно підвищувати фінансову грамотність, розвивати ощадну культуру населення України, адже значна частина населення не знає про наявність тих чи інших послуг банку, зокрема умов та специфіки надання фінансових послуг, а також більшість населення зберігає заощадження поза банківською системою.

Так, за результатами дослідження рівня фінансової грамотності населення України американською компанією USAID серед найбільш і найменш використовуваних фінансових послуг депозит займає останні місця, його використовують тільки 11% респондентів. Попит на додаткову інформацію про депозит проявляють 26% респондентів; 25% респондентів че-

рпають інформацію про умови фінансових послуг із консультацій працівників фінансових установ та їхніх інформаційних матеріалів, тоді як 52% – користуються порадами друзів. Також варто звернути на те, що українці не мають достатньо знань із фінансової математики, оскільки лише 22% респондентів відповіли на всі запитання з фінансової математики на відмінно, а з фінансової обізнаності – лише 2% респондентів [1].

Таким чином, відсутність необхідних фінансових знань у населення України знижує його активність у зв'язку з виникненням різного роду побоювань. Тому банки мають активніше використовувати різного роду ЗМІ з метою роз'яснення умов та механізмів надання банківських послуг, у т. ч. депозитів.

Підвищення фінансової грамотності населення, на наш погляд, має бути завданням не лише комерційних банків, а й НБУ та Уряду, оскільки порівняно висока освіченість населення у фінансових питаннях дасть змогу знизити загрози виникнення в суспільстві паніки, пов'язаної з фінансовою нестабільністю.

Запропоновані нами заходи щодо вдосконалення роботи банку в сфері управління депозитною базою спрямовані на збільшення обсягів депозитного портфелю банку і забезпечення його стабільності. В умовах зростання економічного розвитку країни дані заходи матимуть позитивний ефект у контексті забезпечення банку необхідними ліквідними коштами, проте в умовах рецесії нарощення депозитного портфелю за відсутності або обмеженості кредитування створить загрозу для виникнення надлишку ліквідних коштів, а отже, призведе до неефективності використання залучених коштів та зниження прибутковості банку.

Нині в Україні спостерігається подібна ситуація, адже майже всі комерційні банки знизили ставки за депозитами в середньому до 9–13% порівняно з періодом загострення кризових явищ в економіці (18–22%), коли був дефіцит ліквідності, а також зросли обсяги коррахунків банків із 2,5 млрд. грн. у жовтні 2008 р. до 16,7 млрд. грн. у січні 2011 р. [4].

Таким чином, із метою ефективного використання депозитних коштів комерційним банкам необхідно відновлювати кредитування економіки, оскільки через відсутність розвинутого фондового ринку найприбутковішим напрямком вкладення коштів є кредитування, зокрема споживче. Однак найбільша перешкода на шляху відновлення кредитування – низька кредитоспроможність позичальників, що пов'язано з повільним відновленням економіки і застарілими та фізично зношеними основними фондами вітчизняних підприємств.

Як висновки варто зазначити: впродовж останніх трьох років депозитна база вітчизняних комерційних банків зазнала суттєвих змін, що пояснюється виникненням кризових явищ в економіці України та стрімким

зниженням довіри до банків із боку населення. Основними проблемами у сфері залучення депозитів нині є порівняно низький ступінь довіри до банків із боку потенційних вкладників, низька фінансова грамотність населення, зниження рівня доходів населення та зростання безробіття. Серед заходів спрямованих на вдосконалення управління депозитною базою банків й активізацію залучення депозитів слід виокремити наступні: підвищення ефективності управління репутаційним ризиком, удосконалення методик прогнозування динаміки залучення депозитів фізичних та юридичних осіб, запровадження нових видів депозитів, підвищення фінансової грамотності населення тощо.

Запропоновані нами заходи щодо активізації залучення депозитів і забезпечення довготерміновості й стабільності депозитної бази є одним із варіантів досягнення оптимального рівня ліквідності банківської системи України. Важливими напрямками подальших досліджень з даної тематики мають стати дослідження впливу тенденцій формування депозитної бази на фінансову стійкість банків, розроблення нових видів депозитних продуктів та вироблення рекомендацій щодо збалансованого управління депозитним і кредитними портфелями банків з метою забезпечення оптимального рівня їхньої ліквідності.

Modern trends of the deposit base of domestic commercial banks and to determine its impact on liquidity of the banking system. Grouped into major factors adversely affecting the deposit base of banks. Practical approaches to the improvement of the bank in raising money in deposit accounts.

Key words: bank, liquidity, deposit, deposit base, reputation risk, financial literacy, information policy.

Проанализированы современные тенденции формирования депозитной базы отечественных коммерческих банков и определено ее влияние на ликвидность банковской системы. Выделены основные факторы негативного влияния на депозитную базу банков. Предложены практические подходы к совершенствованию работы банка в сфере привлечения средств на депозитные счета.

Ключевые слова: банк, ликвидность, депозит, депозитная база, репутационный риск, финансовая грамотность, информационная политика.

Література

1. Бонд Р., Куценко О., Лозицька Н. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.finrep.kiev.ua/download/p_finrep_finlit_6dec2010_ua.pdf.
2. Бюлетень Національного банку України. – 2011. – № 3. – С. 179.

3. Міщенко В., Жупанин В. Проблеми збалансованості внутрішніх заощаджень та зовнішніх запозичень банків в умовах нестабільності фінансових ринків // Вісник НБУ. – 2008. – № 7. – С. 8–12.
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
5. Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання: Монографія / За ред. д. е. н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 384 с.
6. Седин А. Репутационный риск: план действий коммерческого банка // Банковские технологии. – 2009. – № 9. – С. 49–51.
7. Структурированные депозиты // Банковский менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 43–46.
8. «Табу» на дотермінове зняття депозитів – паніки не буде? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/detail/76736>
9. Чи довіряєте Ви комерційним банкам? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=438